Al-Mustafa International University

Discourse of History

Print ISSN: 2383 - 1944
Online ISSN: 2783 - 235X

Homepage: https://skh.journals.miu.ac.ir

Explanation and analysis of the agricultural situation in the city of Shushtar during the Safavid era (1135-907 AH).

Hamid Asadpour, ✉[1], **Ali Akbar Kajbaf,** and **Masud Vali Arab,** [2]

1.Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Persian Gulf University, Bushehr, Iran.
E-mail: asadpour22@gmail.com
2.Department of History, Faculty of Literature, University of Isfahan, Isfahan, Iran. E-mail: kajbaf@ltr.ui.ac.ir
3.PhD in the history of Iran Islam, Faculty of Literature and Humanities, Persian GulfUniversity, Bushehr, Iran.
E-mail: m.valiarab@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 17 June 2024
Received in revised form
7 October 2024
Accepted 16 November 2024
Available online
30 June 2026

Keywords:
Shushtar,
agriculture,
growth and prosperity,
historical gardens,
Safavid period.

ABSTRACT

The city of Shushtar was the capital of Khuzestan province during the Safavid period (907-1135 AH). During the Safavid period, especially from the period of Shah Abbas I (996-1038 AH) until the end of this period, Shushtar experienced a constant stability and security, the expansion of security, the prosperity of agriculture and the construction of many gardens in this city. Shoushtari writers such as Seyyed Abdullah Jazayeri (in the Shushtar Tazkire) and Mir Abd al-Latif Khan Shoushtari (in the Tohfa Al-Alam book) have made references to Shushtar's historical gardens. The mentioned books were written in the Afshariya and Zandiya periods and the early Qajar period. This research seeks to answer the question, what factors caused the prosperity of agriculture and the construction of many gardens in Shushtar during the Safavid period? The answer of this research is based on the fact that internal security and stability in Iran during the period of Shah Abbas I, on the one hand, and the sending of rulers with tact and merit by this king and other Safavid kings to this city, on the other hand, led to the prosperity and growth of agriculture. Was. Also, natural factors such as the fertility of the soil of Shushtar and the existence of the permanent Karun river in this city and the division of this river into two main parts (1. Two Dange or Gregar River, 2. Four Dange or Mahpargan) and two secondary parts (1. Darian River 2 .Raqat river) had turned Shushtar into a beautiful island. In this research, a descriptive-analytical method was used with the help of library sources.

Cite this article: Aasadpour, H., Kajbaf, AA, Vali Arab, M &. (2026). Explanation and analysis of the agricultural situation in the city of Shushtar during the Safavid era (1135-907 AH). *Discourse of History*, *20* (54), 32-46.
https://doi.org/10.22034/skh.2024.16226.1418

© The Author(s). Publisher: Al-Mustafa International University.
DOI: https://doi.org/10.22034/skh.2024.16226.1418

سخن تاریخ

شاپا چـــاپی: ۱۹۴۴-۲۳۸۳
شاپا الکترونیکی: ۲۳۵X-۲۷۸۳

Homepage: https://skh.journals.miu.ac.ir

تبیین و تحلیل وضعیت کشاورزی در شهر شوشتر در دوره صفوی (۹۰۷– ۱۱۳۵ه.ق)

حمید اسدپور [۱]✉ ، علی اکبر کجباف [۲] ، مسعود ولی عرب [۳]

۱. نویسنده مسئول، گروه تاریخ ،دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران. رایانامه:asadpour22@gmail.com

۲. گروه تاریخ، دانشکدهٔ ادبیات، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه: kajbaf@ltr.ui.ac.ir

۳. دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران. رایانامه: m.valiarab@yahoo.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
علمی - پژوهشی

تاریخ دریـافت: ۱۴۰۳/۰۳/۲۷
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۷/۱۵
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۵
تاریخ انـتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۹

کلیدواژه‌ها:
شوشتر،
کشاورزی،
رشد و رونق،
باغ های تاریخی،
دوره صفوی.

چکیده

شهر شوشتر در دوره صفوی(۹۰۷–۱۱۳۵ه.ق) به عنوان مرکز ایالت خوزستان بوده است.[۱] در دوره صفوی و خصوصا از دوره شاه عباس اول (۹۹۶–۱۰۳۸ه.ق) تا پایان این دوره، شوشتر یک ثبات و امنیت دائمی را تجربه کرده ، گسترش امنیت، باعث رونق گرفتن کشاورزی و احداث باغ های فراوان در این شهر شده بود. نویسندگان شوشتری همچون سید عبدالله جزایری (در کتاب تذکره شوشتر) و میرعبداللطیف خان شوشتری (در کتاب تحفه العالم) اشاره هایی به باغ های تاریخی شوشتر داشته اند. کتاب های یاد شده در دوره افشاریه و زندیه و اوایل دوره قاجاریه نوشته شده اند. این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش است که چه عواملی باعث رونق کشاورزی و احداث باغ های فراوان در شوشتر در دوره صفوی بوده است؟ پاسخ این پژوهش بر این استوار است که امنیت و ثبات داخلی در ایران در دوره شاه عباس اول از یک سو و اعزام حاکمان با درایت و با لیاقت توسط این پادشاه و پادشاهان دیگر صفوی به این شهر از سوی دیگر، باعث رونق و رشد کشاورزی گردیده بود. همچنین عوامل طبیعی همانند حاصلخیزی خاک شوشتر و و وجود رودخانه دائمی کارون در این شهر و تقسیم این رودخانه به دو بخش اصلی (۱.رود دو دانگه یا گرگر ، ۲. چهار دانگه یا ماهپارگان) و دو بخش فرعی (۱.نهر داریان ۲.نهر رقط)، شوشتر را به جزیره ای زیبا تبدیل کرده بود. در این پژوهش، از روش توصیفی_ تحلیلی به کمک منابع کتابخانه ای استفاده شده است.

استناد: اسدپور، حمید؛ کجباف، علی اکبر؛ ولی عرب، مسعود (۱۴۰۵). تبیین و تحلیل وضعیت کشاورزی در شهر شوشتر در دوره صفوی (۹۰۷– ۱۱۳۵ه.ق)، ۲۰ (۵۴)، ۴۶-۳۲. https://doi.org/10.22034/SKH.2024.16226.1418

ناشر: جامعهٔ المصطفی (ص) العالمیه. © نویسندگان.

۱ – در دوره صفویه قسمت هایی از خوزستان فعلی با نام «عربستان» شناخته می شدند. البته شوشتر در بخشی قرار دارد که خوزستان نامیده می شد.

۱. مقدمه

شهر شوشتر در جنوب غربی ایران و در استان خوزستان قرار دارد. این شهر در بیشتر دوران اسلامی، مرکز استان خوزستان بوده است. در دوران صفوی (۹۰۶-۱۱۳۵ه.ق)، حاکم نشین ایالت خوزستان بوده و حاکمان و والیان با درایت و مقتدری از طرف حکومت مرکزی به این شهر فرستاده شدند. وجود قلعه مستحکم و نفوذ ناپذیر سلاسل و داشتن موقعیت جغرافیای طبیعی مناسب از جمله عواملی بوده است که شاهان صفوی این شهر را به عنوان حاکم نشین انتخاب کرده بودند. شوشتر از جمله شهرهایی در ایران محسوب می شده که با بُحران کمبود آب ، کمتر در طول تاریخ مواجه بوده است و بیشتر درگیر طغیان رودخانه کارون در بخش دو دانگه و تخریب بندمیزان از یک طرف و تخریب پل شادروان در بخش چهاردانگه از طرف دیگر بوده است. سیستم پیچیده نظام آبیاری در شوشتر و مهندسی دقیق در این زمینه، این شهر را از روزگار باستان به عنوان شهری نمونه در بخش تنظیم آب برای کشاورزی بدل ساخته بود. در دوره صفوی (۹۰۷-۱۱۳۵ه.ق) «بر اساس منابع تاریخی دارد شوشتر عصر درخشانی را از نظر کشاورزی و داشتن باغ های فراوان پشت سر گذاشته است. به طورکلی محلات شهر شوشتر به دو بخش (۱.دستوا یا موگهی) و(۲.گرگر یا کهواز) تقسیم می شده، ریاست محله دستوا (موگهی) بر عهده خاندان کلانتر و ریاست محله گرگر (کهواز) بر عهده خاندان مرعشی بوده است.
این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش است که چه عواملی باعث رونق کشاورزی و احداث باغ های فراوان در شوشتر در دوره صفوی بوده است؟ پاسخ این پژوهش بر این استوار است که امنیت و ثبات داخلی در ایران در دوره شاه عباس اول از یک سو و اعزام حاکمان با درایت و با لیاقت توسط این پادشاه و پادشاهان دیگر صفوی به این شهر از سوی دیگر، باعث رونق و رشد کشاورزی گردیده بود.

در دوره صفوی(۹۰۷-۱۱۳۵ه.ق) علاوه بر نیروهای بومی در شوشتر، و نیز حضور خاندان های مهاجری همچون خاندان گرجی واخوشتی خان، گرگین بیگ و خاندان های چَرکس جغتا، ایلدرم بیگ، و همچنین خاندان های ترک تبار افشار و شاملو در شوشتر در گسترش کشاورزی و آبادانی این شهر تاثیرگذار بوده است.

۲.پیشینه پژوهش

در مورد پیشینه این تحقیق می توان به مقاله «بررسی آموزه های مذهب شیعه در باغ شهرهای صفوی» اشاره کرد.(حقیقت بین و دیگران، ۱۳۹۲ : ۶-۱۲). همچنین نویسندگان مقاله «تبیین و تحلیل وضعیت جمعیت و تاثیر کشاورزی برآن در دوره صفویه» به موضوع کشاورزی ایران در دوره صفوی پرداخته اند.(کجباف و دیگران، ۱۳۹۷: ۴۱-۵۹). آن لمبتن از جمله افرادی است که در موضوع کشاورزی ایران تالیفاتی داشته و در کتاب مالک و زارع و همچنین تدوام و تحول در تاریخ ایران در سده های میانه مطالب ارزشمندی درباره کشاورزی ایران نوشته است.(لمبتن، ۱۳۶۱ ؛ همو ، ۱۳۷۲). همچنین مقاله«وضعیت کشاورزی فارس در دوره صفویه» نوشته فاطمه دیبا را می توان نام برد.(دیبا، ۱۳۹۹: ۳۷- ۵۰) اما با وجود آثار یاد شده ، تاکنون پژوهش مستقل و جامعی درباره کشاورزی شوشتر در دوره صفوی انجام نگرفته است و این پژوهش سعی برآن دارد که با تبیین و تحلیلی تاریخی به این هدف، دست یابد.

۳.بررسی وضعیت کشاورزی در شوشتر از دوره باستان تا دوره صفوی

یکی از مشکلات اساسی کشاورزان در ایران، که همواره وجود داشته، مسئله آب و آبیاری بوده است. حکومت های مقتدر و با درایت ، از طریق ساختن پل ها و بندها، کشیدن کانال های آب، و قنات ها سعی داشتند مشکل آبیاری در ایران را سامان دهند و به احیای کشاورزی کمک کنند.کتاب تذکره شوشتر احداث نهر داریان(داریون) را به دارای اکبر نسبت می دهد (جزایری، ۱۳۸۸: ۸۰) اما احتمالا در دوره هخامنشی نهر داریون ایجاد شده، که در واقع از زیر قلعه سَلاسِل به طرف باغات و زمین های کشاورزی برده می شده است. در دوره ساسانی(خصوصا شاپور اول) شاهد ساخت پل ها و بندهای زیادی در شوشتر از جمله پل شادُروان، پل لشکر، بند ترازو (میزان)، بندخاک، بندشرابدار، بند خدا آفرین، بند دختر، بندماهی بازان و... بوده ایم که مجموعه این سیزده اثر را سازه های آبی تاریخی شوشتر می گویند که ثبت جهانی هم شده اند. نویسندگان زیادی، از پل شادُروان نام برده اند و از عظمت و ابهت آن، حکایت ها گفته اند(ابن بلخی، ۱۳۸۵ : ۶۲ ؛ حموی، ۱۳۸۳: ۱/ ۷۳۰-۷۳۱ ؛ کریستن سن،۱۳۶۸ : ۳۱۲).

در واقع، پادشاهان ساسانی (از جمله اردشیر بابکان (۲۲۴-۲۴۰م) ، شاپور اول(۲۴۰-۲۷۰م) و شاپور دوم(۳۰۹- ۳۷۹م) اقدامات فراوانی در خوزستان انجام داده اند از جمله، توسعه شهر شوشتر از طریق ساماندهی و مهندسی آب در سازه های آبی تاریخی شوشتر بوده است. از دوره باستان(ساسانیان) تا دوره قاجار، هر گاه کوچک ترین آسیبی به پُل شادُروان، بند میزان، یا نهر داریون ، و ... وارد می شد در شوشتر و در روستاهای پایین دست رودخانه کارون (دو دانگه و چهاردانگه) مشکلات فراوانی به وجود می آمد و آن با برهم خوردن نظم و مهندسی رودخانه کارون در شوشتر سدها و بندهای پایین دست، کشاورزی و باغداری با مشکلات اساسی روبه رو می شد.

وطن خواه از جمله نویسندگانی است که اشاره کرده است که وضعیت آب و هوایی و شرایط جغرافیایی بعضا زندگی طاقت فرسایی را به جوامع بشری(خصوصا مردم شوشتر از نظر گرمای طاقت فرسای تابستان) تحمیل کرده است و درچنین شرایطی کارهای عام المنفعه و اساسی در زمینه شبکه آبیاری در ایران اهمیت فراوان داشته است(وطن خواه، ۱۳۸۰ : ۱۳۱-۱۳۸). نویسندگان کتاب تاریخ ایران از دوران باستان تا پایان سده هجدهم، سعی برآن داشته اند تا نشان دهند سدها و پل هایی که در دوره باستان بر روی کارون در شوشتر احداث شده ، نشان دهنده اهمیت نظام آبیاری و توسعه کشاورزی برای شاهان ساسانی بوده است(پیگولوسیکا و دیگران،۱۳۴۹: ۸۹-۹۰). لمبتن در تایید نقش مهم روستا برای جوامع شهری، اشاره دارد که روستاهای اطراف مراکز شهری، عموما کالاها و اجناس و منسوجات و مالیات هارا برای جوامع شهری فراهم می کردند(لمبتن، ۱۳۷۲ : ۱۷۳). کشاورزی از ورود اسلام تا دوره پهلوی اساس حکومت و ستون فقرات اقتصادی ایران محسوب می شده و اکثر مردم ایران کشاورز بودند و منبع عمده درآمد آنها از زمین بود. وابستگی مردم به کشاورزی اَشکال مختلفی از مالکیت را موجب شده بود. باسورث، اشپولر، لمبتن، فروزانی، و بسیاری دیگر از پژوهشگران در مورد مالیات ها و نحوه ی گرفتن آنها، نکات ارزنده ای گفته اند(باسورث،۱۳۷۲: ۷۷-۷۸ ؛ اشپولر، ۱۳۶۹: ۲/ ۲۲۳ ؛ فروزانی،۱۳۹۲ : ۱۶۷-۱۶۸ ؛ لمبتن،۱۳۶۲: ۱۷۵-۱۷۷).

هجوم مغولان به ایران آثار مخرب فراوانی داشت از جمله در امور کشاورزی که وضعیت را سخت‌تر و پیچیده‌تر کرد. برخی پژوهشگران بر این باور هستند که دوره مغول و ایلخانان، دوره ای است که زیر ساخت های کشاورزی از بین رفت و روستانشینان از روستا فرار کردند و زندگی خانه به دوشی و ایل نشینی گسترش یافت و در مجموع دوره مغول و ایلخانان، دوره افول کشاورزی در ایران دانسته اند. اما یک دوره کوتاه و زودگذر در این دوره وجود داشت و آن دوره حکومت غازان خان(۶۹۴-۷۰۳ه.ق) بود که تا حدودی کشاورزی جان تازه ای گرفت و مالیات ها، اصلاح شد اما با مرگ غازان خان در سال ۷۰۳ ه.ق، دوباره اوضاع به همان وضع نابسامان پیش از او برگشت(همدانی، ۱۳۵۸: ۱۶۴؛ لین، ۱۳۸۹ :۱۹؛ رضوي، ۱۳۸۹ : ۹ — ۱۹۷-۲۱۰؛ لمبتن،۱۳۷۲: ۱۴۵-۱۵۰-۱۵۳-۱۵۴ ؛همو،۱۳۶۲: ۱۷۳-۱۷۵-۲۲۰ ؛ فراگنر، ۱۳۷۹: ۲۲۱ -۲۲۲ ؛ بیانی، ۱۳۸۹: ۲۱۸-۲۱۹).

یکی از کتاب هایی که در دوره ایلخانان در زمینه کشاورزی نوشته شده ، کتاب آثار و احیاء(آثار و اخبار)، تالیف خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی وزیر غازان خان است. این کتاب ارزشمند، به دو گونه در تاریخ ثبت شده است. ۱. آثار و اخبار(به نقل از حمدالله مستوفی) و ۲. آثار و احیاء که در جامع التصانیف رشیدی آمده است(فضل الله همدانی، ۱۳۶۸: ۱۳).

این کتاب، اطلاعات ارزشمندی درباره کشاورزی شوشتر در دوره ایلخانان در اختیار پژوهشگران قرار می دهد. ابتدا در مورد «درخت انگور» در شوشتر اشاره ای دارد و او چنین نوشته است که«هر چند انگور به هوای گرم برسد شیرین تر باشد از هوای سرد، لیکن بسیار گرم نیز نباید که انگور تمام شیرین نشود مانند انگور بغداد و شوشتر»(فضل الله همدانی، ۱۳۶۸: ۴) از کلام او می توان فهمید که در دوره ایلخانان انگور شوشتر مشهور بوده است. هرچند باید گفت که از دیرباز انگور شوشتر شناخته شده بوده (مقدسی، ۱۳۶۱: ۶۰۳/۲-۶۱۱) و در این شهر، بندی وجود دارد به نام «شرابدار» ، که نشان دهنده وجود باغ های انگور (تاکستان) درآن بوده است.

این کتاب سپس، به موضوع «درخت سِپستان» در شوشتر اشاره می کند که خاستگاه اصلی آن در این شهر بوده و چنین نوشته است« درختان سپستان در شوشتر می باشد. درختی بزرگ، برگ آن مانند برگ نارنج که ستبر و تلخ باشد، اندگی از برگ نارنج طولانی تر.» مولف کتاب، سپس می گوید که نهال این درخت را از شوشتر به تبریز برده است و همانند شوشتر ثمر بخش نیست زیرا شوشتر آب و هوای بسیار گرمی دارد و در شهرهای سردسیر باید در زمستان این درخت را برای جلوگیری از سرمازدگی پوشانید (فضل الله همدانی، ۱۳۶۸: ۴۰-۴۱).

« درخت تُرنج»، از دیگر درختانی بوده که در قرن سوم و چهارم هجری در شوشتر وجود داشته است(مقدسی، ۱۳۶۱: ۶۰۳/۲-۶۱۱). فضل الله همدانی در دوره ایلخانان این مطلب را تایید کرده است و بیان داشته است که «مواضعی که گرمتر از بغداد باشد، مانند بصره و مصر و شوشتر و...آن آفت نرسد»(فضل الله همدانی، ۱۳۶۸: ۵۰). نویسندگان شوشتری هم در دوره افشاریه و زندیه از وجود «درختان تُرنج و نارنج» در این شهر یاد کرده اند(جزایری،۱۳۸۸ : ۱۰۱ ؛شوشتری،۱۳۶۳: ۶۵-۶۴). فضل الله همدانی، اشاره دارد که شوشتر، یکی از شهرهای مهمی بوده که در آن کاشت بادنجان صورت می‌گرفته است. او افزوده است که «در جایی که نیک گرم بود درخت بادنجان آنجا خشک نشود مثل بصره و هرموز و شوشتر و... و چند سال ثمر می دهد» (فضل الله همدانی،۱۳۶۸: ۱۸۶). مولف کتاب صوره الارض در قرن چهارم هجری درباره محصولات شوشتر چنین گفته است که« آب رودخانه مسرقان(دو دانگه) به هیچ وجه به هدر نمی رود ، بلکه زمین های نیشکر و درختان خرمایی که در لابه لای آن هاست سیراب می شود.» و این مولف، از نوعی رطب به اسم رطب الطن نام برده است.ابن حوقل در همین قرن اشاره می کند که در شوشتر محصولاتی مانند گندم، جو، باقلا و برنج نیز فراوان دیده می شود. و از نی عسکر مکرم و شوشتر هم یاد کرده ، که بسیار مرغوب بوده است(ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۲۸-۲۵). ابودلف هم از شکر شوشتر و نی های آن تمجید کرده است و آن را بهتری نوع شکر در اهواز دانسته است(ابودلف، ۱۳۵۴: ۸۹ ؛ لسترنج، ۱۳۷۷: ۲۵۵).

برخی از نویسندگان از درختان «سیب و گلابی» در شوشتر در قرن های سوم و چهارم هجری یاد کرده است که به مناطق دیگر، فرستاده می شده است(مقدسی، ۱۳۶۱: ۶۱۱/۲ ؛ اشپولر، ۱۳۶۹ : ۲/ ۱۹۸). در دوره صفوی در شوشتر باغی وجود داشته به نام «باغ گلابی»، که در دوره زندیه این باغ از بین رفت(جزایری،۱۳۸۸ : ۱۰۰ ؛ شوشتری،۱۳۶۳ : ۶۴).

صاحب کتاب آثار و احیاء(آثار و اخبار)، بر این باور است که بهترین نوع بنفشه، بنفشه عسکری است و عسکر از ولایت شوشتر محسوب می شود»(فضل الله همدانی، ۱۳۶۸: ۲۰۱). نویسندگان دیگر شوشتر، در دوره صفویه گزارش داده اند که کوچه باغی نزدیک امامزاده عبدالله شوشتر وجود داشته است که سرشار از درختان مختلف بوده است(شوشتری، ۱۳۶۵ : ۷۱-۷۳ ؛ شوشتری مرعشی، ۱۳۵۲: ۶). صاحب تذکره شوشتر در مورد محصولات شوشتر در دوره افشاریه و زندیه اشاره های فراوانی دارد به اینکه هم ارزان و هم با کیفیت بوده اند و محصولاتی شامل برنج، گندم، لیمو، انجیر، انار، بادنجان، خیار، هندوانه، خربزه، پنبه، نی قلم، در این شهر وجود دارد(جزایری،۱۳۸۸ : ۸۰). نویسنده کتاب تحفه العالم، گل ـ گلاب را در در دوره زندیه از محصولاتی دانسته که در باغ های این شهر وجود داشته است(شوشتری،۱۳۶۳ : ۶۳).

امام اهوازی در کتاب خود از گیاهان و درختان شوشتر مانند قَلَبلَب، کُنار (سِدر)، لَگَجی نام برده است(امام اهوازی، ۱۳۸۲: ۲۲۳-۲۲۷). ابن حوقل در قرن چهارم هجری در مورد دیبای شوشتر اشاره می کند که به تمام جهان اسلام صادر می شده است و پادشاهان عراق در شوشتر طراز آماده می کرده اند.(ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۲۸-۲۷) اشپولر یادآور شده است که در ایران صنعت پارچه بافی اهمیت ویژه ای داشته است و او اشاره می کند که در شوشتر کارگاه های دیبا بافی وجود داشته است.(اشپولر، ۱۳۶۹ : ۲/ ۲۱۰-۲۱۲).و تا دوره افشاریه و زندیه وجود داشته است زیرا نویسندگان تذکره شوشتر و تحفه العالم از آن یاد کرده اند.(جزایری،۱۳۸۸ : ۸۰ ؛ شوشتری، ۱۳۶۳: ۴۹).

مولف تاریخ جغرافیایی خوزستان در دوره پهلوی اول در توصیف این باغ چنین گزارش داده است که« بقعه امامزاده عبدالله در نزدیکی پل لشکر و نهر داریان و نهر رقت(رقط) و کُنارستان و نخلستان قرار دارد و کوچه باغی است که همچنان وجود دارد که رو به شمال است»(امام شوشتری، ۱۳۳۱ : ۱۱۶).

فهرست محصولات کشاورزی شوشتر در دوران اسلامی

(که توسط نگارندگان تنظیم شده است)

شماره	نام محصول	مکان	کتاب	مولف	قرن هجری
۱	نیشکر	عسکرمکرم	صوره الارض	ابن حوقل	چهارم
۲	خرما	شوشتر	" "	" "	" "
۳	باقلا	" "	" "	" "	" "
۴	برنج	" "	" "	" "	" "
۵	گندم	" "	" "	" "	" "
۶	جو	" "	" "	" "	" "
۷	نی (قلم)	" "	" "	" "	" "
۸	نیشکر	شوشتر	سفرنامه ابودلف	ابودلف	چهارم
۹	انگور	عسکر مکرم	احسن التقاسیم	مقدسی	چهارم
۱۰	گلابی	شوشتر	" "	" "	" "
۱۱	دیبای	شوشتر	صوره الارض	ابن حوقل	چهارم
۱۲	انگور	شوشتر	آثار و احیاء	فضل الله همدانی	هفتم و هشتم
۱۳	سپستان	" "	" "	" "	" "
۱۴	ترنج	" "	" "	" "	" "
۱۵	بادنجان	""	""	""	""
۱۶	گل ـ بنفشه	عسکر مکرم	""	""	""
۱۷	ریاحین	شوشتر	مجالس المومنین	نورالله شوشتری	دهم و یازدهم
۱۸	ریاحین	" "	فردوس در تاریخ شوشتر	مرعشی شوشتری	یازدهم
۱۹	برنج	" "	تذکره شوشتر	عبدالله جزایری	دوازدهم
۲۰	گندم	" "	" "	" "	" "
۲۱	لیمو	" "	" "	" "	" "
۲۲	انجیر	" "	" "	" "	" "
۲۳	انار	" "	" "	" "	" "
۲۴	خیار	" "	" "	" "	" "
۲۵	بادنجان	" "	" "	" "	" "
۲۶	پنبه	" "	" "	" "	" "
۲۷	تنباکو	" "	" "	" "	" "
۲۸	هندوانه	" "	" "	" "	" "
۲۹	نی (قلم)	" "	" "	" "	" "
۳۰	گل ـ گلاب	" "	تحفه العالم	عبداللیطف شوشتری	دوازدهم و سیزدهم
۳۱	کُنار(سِدر)	" "	تاریخ جغرافیایی خوزستان	امام شوشتری	چهاردهم

۴. وضعیت جغرافیایی و اجتماعی شوشتر در دوره صفوی(۹۰۷-۱۱۳۵ه.ق.)

پارسادان گرگیجانیدزه از جمله گرجیانی بوده است که مدت شش سال را در شوشتر در دوره صفوی و در دوره قدرت یابی خاندان واخوشتی خان گذرانده است. او اشاره می کند که«... حاکم گرجی مرا به پادشاه ایران واگذار کرد، در مورد من هرگز رسیدگی نشد. آنها ترتیب آن را دادند که مرا به دیار عرب ها(خوزستان_و شهر شوشتر منظور اوست) بفرستند. من اخراج شدم... من، پارسادان شاعرم، به عنوان یک زندانی معمولی در شوشتر اسیرم، مرا نه فرزندی ، نه پادشاهی و نه ملتی(خانواده ای) نیست که یاری ام کند، برادر جوانترم، ملیک سادات(ملک سادات) که بسیار زیباست اینجا (در شوشتر)، همراه من است.» (مائدا ۱۳۹۸: ۸۵-۱۱۰). پارسادان گرگیجانیدزه تصور می کرده ، که شوشتر، تماما عرب هستند اما این تصور او، اشتباه بوده است. بدون تردید توجه به مقوله هایی مانند خاستگاه قومی، منافع طایفه ای، جایگاه شغلی و ارزش های مذهبی و اجتماعی و تغییر و تعدیل هر یک از آنها می تواند راهگشای زندگی سیاسی و اجتماعی شوشتر در عصر صفوی باشد.

شوشتر در دوره صفوی دارای ترکیب جمعیتی و قومیتی مختلفی بوده است که از آغاز دوره صفوی تا پایان این عهد، مهاجران جدید، تاثیرات فراوانی از نظر سیاسی و اجتماعی در این شهر گذاشتند. شوشتر در عهد شاه اسماعیل اول (۹۳۰-۹۰۷ه.ق) در پرتوی قدرت های محلی مشعشعیان هویزه و رعناشیان دزفول قرار داشت. اگر چه بر پایه منابع محلی، خاندان سادات مرعشی در دوره شاه اسماعیل در شوشتر حضور داشتند و به عنوان کانون مذهبی و شیعی، شوشتری ها را در جهت تحول مذهبی از تسنن به تشیع هدایت نمودند.

شوشتر در دوره صفوی (۹۰۷-۱۱۳۵ه.ق) شاهد ورود اقوام و طایفه های مختلفی از ترکان قزلباش (شاملوها، روملوها، افشارها، استاجلوها، ترکمان، ذوالقدر) تا خاندان جَغَتا و چَرکِس ها و گُرجی ها، مشایخ بزرگی از منطقه جبل عامل و سادات جزایری و سادات کلانتر به شوشتر در عهد صفوی، بوده است. البته در پایان این دوره ، بلایای طبیعی همچون سیل، تاثیر ژرفی بر اوضاع سیاسی و اجتماعی شوشتر گذاشت.در شوشتر در دوره صفوی سادات تَلغُری، مرعشی، جزایری ، کلانتر حضور داشتند و امور مذهبی و شرعی شوشتر می پرداختند. علاوه بر این بعضی از سادات(خصوصا مرعشی ها و تلغری ها) به امور اقتصادی و کشاورزی می پرداختند و املاک فراوانی داشتند.

حاصلخیزی خاک شوشتر تقریبا در تمامی آثاری که درباره محصولات شوشتر آورده شده، ذکر شده است نویسندگان و سفرنامه نویسان قرن سوم و چهارم هجری از جمله ابن حوقل ، مقدسی، ابودلف تا نویسندگان قرن دهم و یازدهم و دوازدهم هجری، همواره از حاصلخیزی خاک شوشتر گفته اند و وجود رودخانه کارون این امر تقریبا قطعی می کند. در دوره صفوی(۹۰۷-۱۱۳۵ه.ق)، وفور نعمت و آبادانی فراوان، حاکی از حاصلخیزی خاک شوشتر در آن دوره داشت.[۱]

۵. مدیریت منابع آب در شوشتر در دوره صفوی(۹۰۷-۱۱۳۵ه.ق.)

سازه های آبی شوشتر که شامل پل شادروان، پل لشکر، قلعه سلاسل، بند میزان، بند ماهی بازان، بندخاک، بندشرابدار، بند دختر، بندخدا آفرین، بند ماهی بازان و... می شود نظام پیچیده و به هم تنیده ای بوده، که با کوچک ترین تغییر و تخریب در یک سازه(مثل بند میزان، پل شادروان، پل گرگر و...) دیگر سازه ها، به شیوه اولیه کار نمی کردند به همین دلیل، در دوره صفوی (۹۰۷-۱۱۳۵ه.ق) بخش های از این مجموع بازسازی و مرمت شده است. حاکمان با درایتی از خاندان شاملو (مهدی قلی خان) و خاندان جَغَتا(علی سلطان و طهماسب سلطان) و خاندان گُرجی(واخوشتی خان و فتحعلی خان) سعی برآن داشتند که سازه های آبی شوشتر را تعمیر و مرمت کنند.

مهدی قلی خان شاملو شش سال در سال های ۱۰۰۲ تا ۱۰۰۸ ه.ق حاکمیت شوشتر را بر عهده داشت. او بازار شوشتر که

---

۱ -شوشتر تا دوره معاصر، سیلاب های بزرگ و وحشتناکی را تجربه کرده بود اما در دوره پهلوی و بعد از انقلاب اسلامی، سد های زیادی احداث گردید و خصوصا سد گتوند(۱۳۹۰ خورشیدی)، به حاصلخیزی شوشتر و زمین های پایین دست این شهر، آسیب فراوانی وارد کرده و در آینده ای نه چندان دور، شوشتر همانند بخش های بیابانی ایران تبدیل خواهد شد.

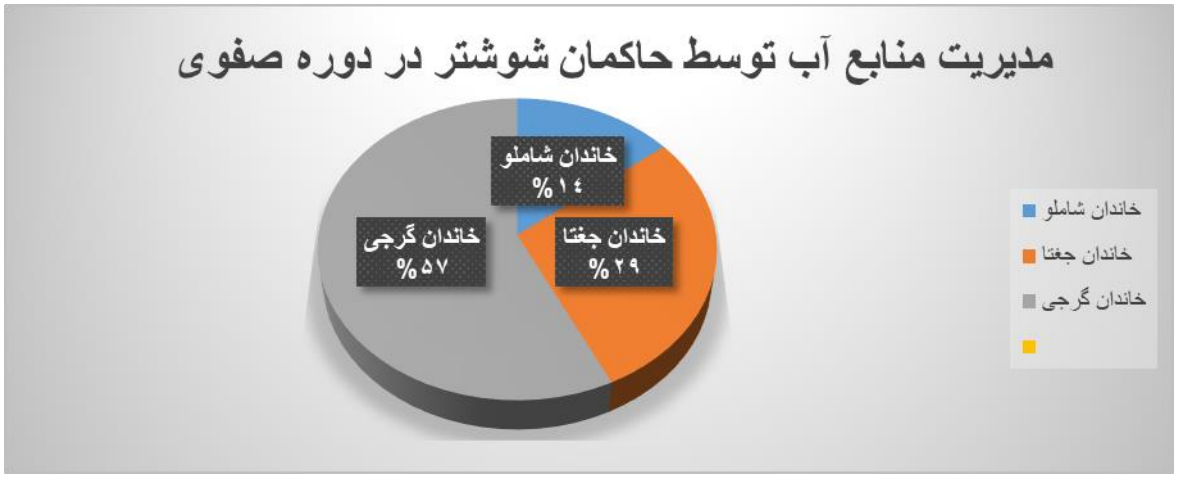
قیصریه نامیده شد، را احداث کرد. همچنین او کاهریزی ساخت که از بند میزان (ماهپارگان، مافاریان) به انتهای بازار قیصریه وصل می شد. علی سلطان جَغَتا حاکم شوشتر بین سال های ۱۰۲۰-۱۰۳۵ه.ق، «پل خواجه شاه علی» را بنا کرد. بعد از او فرزندش طهماسب سلطان جَغَتا به مدت سه سال حکومت شوشتر را برعهده گرفت(۱۰۳۵-۱۰۳۸ه.ق) و پل گَرگَر را احداث کرد(جزایری، ۱۳۸۸: ۱۲۴-۱۲۳). در دوره واخوشتی خان (۱۰۴۲-۱۰۷۸ه.ق) کاهریز بازار قیصریه به دلیل ورود مار بزرگ به آن، مسدود شد و او آب را از نزدیک های شوشتر به روستای نجف آباد به صورت کانال، برای کشاورزان این روستای تازه تاسیس، جاری ساخت. فتحعلی خان(۱۰۷۸-۱۱۰۶ه.ق) فرزند و جانشین واخوشتی خان گرجی، عمارت قلعه سلاسل و پل شادروان را بازسازی و مرمت کرد. او همچنین قنات های گلوگرد و جوبند(دیمچه) را مجددا احیا کرد (جزایری، ۱۳۸۸: ۱۲۷ و۱۳۷-۱۳۸).

فتحعلی خان گرجی (۱۰۷۸-۱۱۰۶ه.ق) برای اینکه زودتر بتواند پل شادُروان را بازسازی کند شکاف کوتاهی در بندمیزان ایجاد کرد تا آب چهاردانگه را به سوی دو دانگه بیشتر کند سال ها بعد از رفتن او، بندمیزان به صورت گسترده ای، آسیب دید و مزارع پایین دست رودخانه دودانگه(گرگر) به دلیل از بین رفتن نظم موجود در مهندسی آب شوشتر، با مشکل مواجه شدند. سال ها بعد از او، در دوره نادرشاه(حدود سال ۱۱۴۳-۱۱۴۲ه.ق) بندمیزان به همت او، مرمت و بازسازی شد (جزایری، ۱۳۸۸: ۱۵۹).

فهرست مدیریت آب توسط حاکمان شوشتر بر اساس کتاب تذکره شوشتر

تنظیم توسط نگارندگان

شماره	نام سازه	حاکم شوشتر	بازسازی یا احداث	سال های حکومت	صفحه کتاب تذکره شوشتر
۱	کاهریز از بندمیزان به بازار قیصریه	مهدی قلی خان شاملو	احداث	۱۰۰۸-۱۰۰۲ ه.ق	ص ۱۲۰
۲	پل خواجه علی(شاه علی)	علی سلطان جغتا	احداث	۱۰۲۰- ۱۱۳۵ه.ق	ص ۱۲۴
۳	پل گرگر	طهماسب سلطان جغتا	احداث	۱۰۳۵- ۱۰۳۸ه.ق	ص ۱۲۴
۴	کانال آبیاری از شوشتر به روستای نجف آباد	واخوشتی خان	احداث	۱۰۷۸-۱۰۴۲ ه.ق	ص ۱۲۷
۵	بند ماهی بازان	"" ""	بازسازی	""" ""	ص ۱۲۸
۶	قلعه سلاسل	فتحعلی خان	بازسازی	۱۱۰۶-۱۰۷۸	ص ۱۳۷
۷	پل شادروان	"" ""	بازسازی	" " " "	ص ۱۳۸



۵.احداث روستاهای جدید در شوشتر در دوره صفوی

از جمله اقدامات مهدی قلی خان شاملو حاکم شوشتر (۱۰۰۲-۱۰۰۸ه.ق)، ساخت روستای مهدی آباد در نزدیکی شوشتر بود. از منابع عصر صفوی چنین برداشت می شود که در حکومت واخوشتی خان گرجی (۱۰۴۲-۱۰۷۸ه.ق)، او به آبادانی و شکوفایی کشاورزی و احداث باغ ها و بزرگداشت رعیت خویش شهرهٔ خاص و عام بوده است. وی برای آبادانی شوشتر به کاشت درخت و افزایش محصولات کشاورزی توجه کرد(جزایری، ۱۳۸۸: ۱۲۳). خواجه محمد تقی کلانتر به همراهی واخوشتی خان گرجی(۱۰۴۲-۱۰۷۸ه.ق)، روستای نجف آباد را بنا نهاد. فتحعلی خان گرجی(۱۰۷۸-۱۱۰۶ه.ق) فرزند واخوشتی خان و جانشین او، به عمران و آبادی شوشتر توجه کرد و روستاهای ۱.علی آباد، ۲.دولت آباد، ۳.حسام آباد، ۴.فتح آباد و ۵.شاه آباد را احداث و بازسازی نمود.

محل احداث روستاها در اطراف شوشتر در دوره صفوی (۹۰۷-۱۱۳۵ه.ق)

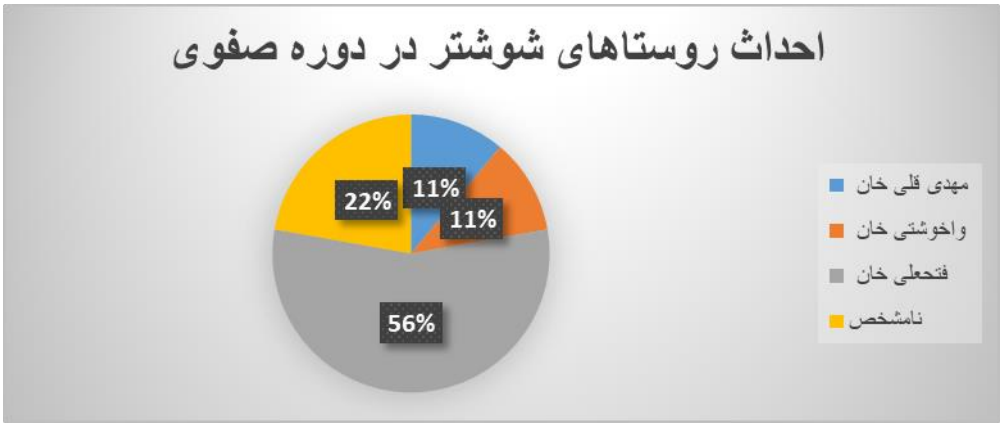
شماره	روستا	بنیانگذار / موسس	محل	سال حکومت در شوشتر	صفحه کتاب
۱	مهدی آباد	مهدی قلی خان شاملو	اطراف شوشتر	۱۰۰۲-۱۰۰۸ ه.ق	تذکره شوشتر ص ۱۲۰
۲	نجف آباد	واخوشتی خان گرجی	شش- هفت فرسخی شوشتر	۱۰۴۲-۱۰۷۸ ه.ق	تذکره شوشتر ص ۱۲۷
۳	علی آباد	فتحعلی خان پسر واخوشتی خان	اطراف شوشتر(نزدیک گلگیری)	۱۰۷۸-۱۱۰۶ه.ق	تذکره شوشتر ص ۱۳۷
۴	دولت آباد	" "	نزدیک سه بنه	" "	تذکره شوشتر ص ۱۳۷
۵	حسام آباد	" "	اطراف شوشتر	" "	" "
۶	فتح آباد	" "	اطراف شوشتر	" "	" "
۷	شاه آباد	" "	نزدیک دزفول	" "	" "
۸	اراضی بشر آباد	-	-	-	تذکره شوشتر ص ۱۷۹
۹	اراضی سعد آباد	-	-	-	" "

این فهرست ، بر اساس کتاب تذکره شوشتر، توسط نگارندگان تنظیم شده است.

با توجه به فهرست های یاد شده، چنین می توان تحلیل کرد که بین سال های ۱۰۰۲ه.ق تا ۱۱۰۶ه.ق بیشترین روستاهای شوشتر توسط خاندان های حاکم در این شهر احداث گردیده و بیشترین باغ ها و باغچه های این شهر توسط حاکمان و سادات و رجال با نفوذ و ... ساخته شدند. دوران حکومت خاندان واخوشتی خان گرجی بین سال های ۱۰۴۲ه.ق تا ۱۱۴۶ه.ق ، دوران شکوفایی این شهر بوده است. ساخت روستاهای و باغ ها و باغچه های فراوان در شهر و اطراف شوشتر، حاکی از درایت خاندان های گرجی در این شهر بوده است.

فهرست حاکمان شوشتر که به احداث روستا پرداختند (۹۰۷-۱۱۳۵ه.ق)

شماره	حاکم	تعداد روستاهای ساخته شده در دوره صفوی
۱	مهدی قلی خان شاملو	۱
۲	واخوشتی خان گرجی	۱
۳	فتحعلی خان گرجی	۵
۴	نامشخص	۲



نمودار آماری احداث روستاهای شوشتر در دوره صفوی

۶.باغ های تاریخی شوشتر در دوره صفویه

عیسوی در اثر خویش، اشاره دارد که نَسق بندی در ایران بیشتر یادگار دوره صفوی است و محصول میان زمین دار و دهقان بر اساس شرکت در تولید، یا طبق مالکیت آن ها در عناصر تولید (زمین،آب، چهارپایان بارکش، بذر و کار) تقسیم می شد(عیسوی، ۱۳۶۲: ۳۴۰-۳۳۱).

کارون بزرگترین رودخانه ایران در منطقه زاگرس قرار دارد. این رودخانه از شوشتر عبور می کند و در این شهر به دو بخش اصلی ۱.دو دانگه (مشرگان، مسرقان، گرگر) و ۲.چهار دانگه (ماهپارگان، مافاریان،شطیط، شتیت) تقسیم می شود و یک نهر برای کشاورزی از وسط شوشتر عبور می کند(نهر داریان) و به باغات و زمین های شوشتر می رسد و نهر دیگری به نام رقط(رقت) که به

عنوان خندق شوشتر بوده است. در روزگار قاجار، مردم شوشتر از حکومت مرکزی درخواست ساختن سد کرده بوده اند شوشتر از جمله شهرهایی بوده که کمتر در دل تاریخ با کمبود آب مواجه شده، بلکه بیشتر از طغیان رودخانه کارون آسیب دیده است،. بر اساس کتاب تذکره شوشتر و تحفه العالم و پژوهش های امام شوشتری و مرعشی و... تا حدودی از نام ها و مکان باغ های دوره صفوی(۹۰۷-۱۱۳۵ه.ق) در شوشتر آگاه می شویم. ابتدا باید به دروازه های شوشتر اشاره شود، زیرا مورخان گذشته، باغ ها را بعضا بر اساس دروازه های شوشتر تقسیم کرده اند.

فهرست دروازه های شوشتر در دوره صفوی(۹۰۷- ۱۱۳۵ه.ق)

شماره	نام دروازه شوشتر	موقعیت جغرافیایی	مکان در شوشتر
۱	ماهپارگان	شمال	به رودخانه شطیط باز می شده است
۲	شادُروان	شمال غربی	متصل به پل شادروان به سمت شهر دزفول
۳	آدینه	غرب	نزدیک نهر داریان
۴	لشکر	جنوب غربی	متصل به پل لشکر و کتیبه ای متعلق به دوره شاه سلطان حسین صفوی بر روی طاق این دروازه نوشته شده بود و در سال ۱۳۴۰ه.ق از بین رفت.
۵	مقام علی	جنوب شرقی	مشرف به پل گرگر
۶	گرگر	شرق	بر روی رودخانه دودانگه

این فهرست ، بر اساس کتاب های تذکره شوشتر، تحفه العالم، تاریخ جغرافیای خوزستان توسط نگارندگان تنظیم شده است.

لمبتن عامل سیاسی را در پیشبرد کشاورزی حائز اهمیت می داند و کشاورزی را هم برای برای پیشرفت کشور مهم دانسته است و به این نتیجه رسیده است که « یک کشاورزی پیشرفته به حسن اداره حکومت مرکزی و ثبات آن کمک کرده و آن را خودکفا می نمود. امنیت وسیله و رکن اساسی کشاورزی بود و این امنیت را هم فقط یک حکومت مرکزی مقتدر می توانست برقرار سازد(لمبتن، ۱۳۷۲ : ۱۷۶).

اصطلاح سیورغال، اصطلاحی مغولی بود به معنای عمل حمایت، از سوی حاکم، و در واقع اقطاع و عطیه و هبه را شامل می شد. کسی که از طرف حکومت مرکزی ، به او سیورغال داده می شد نسبت به ملک مورد نظر صاحب حقوقی می گشت. بالاتر از همه، او صاحب مالیات محصول منطقه(خود) بود و همچنین در قلمرو خود، می توانست به عنوان یک مالک ، اعمال نفوذ کند. در دوره صفوی، سیورغال واگذار می کردند اما بیشتر سیورغال های کوچک و متوسط وجود داشت و بیشتر به رجال مذهبی تعلق می گرفت. (فراگنر، ۱۳۷۹: ۲۲۱ -۲۲۲ و ۲۲۶) نویسنده تذکره شوشتر در باره وقایع سال ۱۰۰۲ ه.ق در شوشتر می نویسد که به علت اشتباهاتی که سادات شوشتر در دعوت سید مبارک خان مشعشعی به این شهر داشتند و مهدی قلی خان شاملو بعد از به قدرت رسیدن در شوشتر، سادات را به مدت هفت سال از داشتن سیورغال سادات شوشتر لغو می شود(جزایری، ۱۳۸۸ : ۱۲۰).

فهرست باغ های شوشتر در دوره صفوی(۹۰۷- ۱۱۳۵ه.ق)

شماره	نام باغ	مکان باغ	موسس	صفحه کتاب	سال تخریب	علت تخریب
۱	عودک/ اودک / عبدک	نزدیک بند میزان	-	تذکره شوشتر ص ۷۲	۱۳۵۷ خورشیدی	نامشخص
۲	دهکی	نزدیک بندمیزان(نزدیک بقعه اویس)	-	تذکره شوشتر ص ۷۲ و ۹۷	۱۳۵۷خورشیدی	تبدیل به منطقه مسکونی
۳	برج عیار	در میان/وسط شهر بوده است. در سال ۱۱۰۶ ق از بین رفته اند.	-	تذکره شوشتر ص ۱۰۰ و ص ۱۴۰	۱۱۰۶ ه.ق	طغیان رودخانه دو دانگه و از بین رفتن بند مقام(علی)
۴	بلاگردان	در میان شهر بوده است	-	تذکره شوشتر ص ۱۴۰ و۱۰۰	" " ""	"" ""
۵	گلابی	"" ""	-	" " " "	" " ""	" " ""
۶	سالم آباد	"" ""	-	" " " "	" " ""	" " ""
۷	خواجه	درصحرای شوشتر	فیض الله لشکر نویس	تذکره شوشتر ص ۱۴۰ و۱۰۰ ، تحفه العالم ص۶۳	-	-
۸	بلبل	" " " "	-	" " " "	۱۳۷۵ خورشیدی	کشیدن جاده
۹	طاش علیا	" " " "	-	" " " "	۱۱۰۶ ه.ق	طغیان رودخانه دو دانگه و از بین رفتن بند مقام(علی)
۱۰	طاش سفلی	" " " "	-	" " " "	" " " "	" " " "
۱۱	باغچه مرعشی	نزدیک مقام علی	میرزا حیدر مرعشی	تذکره شوشتر ص ۱۰۱؛ تحفه العالم ص۶۳	" " " "	" " " "
۱۲	عقیلی جنت مکان شاهولی	در اطراف شوشتر	سادات مرعشی(میر سید علی مرعشی)	تذکره شوشتر ص ۱۱۳؛ تحفه العالم ص۸۸ و ۸۹	-	-
۱۳	وقفک	خارج درب عسکر مکرم	-	تذکره شوشتر ص ۱۱۷	-	-
۱۴	باغ-	زیر دروازه عسکر	نوروزخان	تذکره شوشتر	-	-

			بیگ جغتا	ص ۱۲۳		
۱۵	باغچه آخوند	-	ملاعبدالرشید پسر ملانورالدین طبیب	تذکره شوشتر ص ۱۲۴	۱۱۰۶ ه.ق	طغیان رودخانه دو دانگه و از بین رفتن بند مقام(علی)
۱۶	باغ شاه	خارج شهر	پیر انجیری	تذکره شوشتر ص ۱۳۰	-	-
۱۷	باغ خان	عقیلی	فتحعلی خان گرجی	تذکره شوشتر ص ۱۳۷	-	-
۱۸	علی آباد	نزدیک گلگیری	"" ""	تذکره شوشتر ص ۱۳۷	-	-
۱۹	خواجه فصیح	-	بازسازی توسط فتحعلی خان	"" ""	-	-
۲۰	بورکی	نزدیک شوشتر(گلالک)	زال بیگ از خاندان گرگین بیگ گرجی	تذکره شوشتر ص ۱۴۰	۱۳۵۷ ه.ق	تبدیل به منطقه مسکونی
۲۱	ملک داد	-	-	۱۷۹ تذکره شوشتر	-	-

این فهرست ، بر اساس کتاب های تذکره شوشتر و تحفه العالم ، توسط نگارندگان تنظیم شده است.

نتیجه

دوران صفوی(۹۰۷-۱۱۳۵ه.ق) دوران زرینی در زمینه کشاورزی و رونق باغ های شهر شوشتر بوده است و علاوه بر شهر شوشتر، روستاهای اطراف شوشتر هم از آبادی و رونق کافی برخوردار بوده اند. باغ هاو باغچه هایی که در روستاهای گتوند، عقیلی، جوبند، بتوند، جنت مکان(جلکان)، ترکالکی، بُورَکی، مهدی آباد، نجف آباد، شاه آباد، حسام آباد، دولت آباد(سه بنه)، علی آباد، فتح آباد، احداث گردیده است نشان دهنده درایت و کاردانی افرادی است که در این دوره ، یا حاکم شوشتر بوده اند یا از بزرگان حکومت شوشتر محسوب می شده اند و یا از بزرگان دینی و علمی این شهر محسوب می شده اند.

مدیریت منابع آب در شوشتر و مرمت و بازسازی پل های شادروان، بندمیزان و بندماهی بازان، ساخت پل گرگر و پل شاه علی را می توان نام برد . روستای مهدی آباد به سعی مهدی قلی خان شاملو حاکم شوشتر (۱۰۰۲ -۱۰۰۸ه.ق) احداث شد، روستای نجف آباد به همت واخوشتی خان گرجی(۱۰۴۲-۱۰۷۸ه.ق) ساخته شد و روستاهای ۱.علی آباد،۲.فتح آباد، ۳.حسام آباد، ۴.دولت آباد، و ۵. شاه آباد به کوشش فتحعلی خان گرجی(۱۰۷۸-۱۱۰۶ه.ق) بنا شد. .باغ های، همانند باغ خواجه، باغ شاه، باغ خان عقیلی، باغ میرسیدعلی مرعشی، باغچه سیدحیدرمیرزا مرعشی و... در شوشتر در این دوره احداث شده اند.

حاکمان با درایت شوشتر در دوره صفوی همانند خاندان شاملو، خاندان جغتا و خاندان گرجی در رونق و گسترش کشاورزی این شهر تاثیرگذار بودند. همچنین حاصلخیزی خاک و آب کافی برای کشاورزی به شیوه آبی در این دوره به شکوفایی آن یاری رساند. عامل دیگر جمعیت فراوان در این دوره در شوشتر بوده، که شامل تُرک تباران قزلباش(افشارها، شاملوها، ذوالقدرها، ...) و گرجی تباران(خاندان واخوشتی ، ایلدرم بیگ و گرگین بیگ) و خاندان جغتا و سادات (مرعشی، جزایری، تلغر، کلانتر، مشعشعی) و شوشتری ها می شد.

اما در دوره افشاریه تبعید پنج هزار نفر از ساکنان شوشتر به قوچان خراسان اتفاق می افتد و در دوره زندیه و قاجاریه، بیماری های واگیر داری همچون طاعون و وبا و آبله جمعیت این شهر را به یک سوم خود، کاهش داد. دوران طلایی کشاورزی در شوشتر در دوره صفوی(۹۰۷- ۱۱۳۵ه.ق) و خصوصا از دوره شاه عباس اول (۹۹۶-۱۰۳۸ ه.ش) شروع شد و تا حدود سال (۱۱۱۱-۱۱۰۶ ه.ق) وجود داشت که در این زمان تخریب بند میزان و پل مقام علی(گرگر)، اوضاع را کمی نابسامان می کند و باغ های داخل شهر و خارج شهر و مزارع پایین دست ِ دو دانگه (گرگر)، رو به ویرانی می نهد. در دوران نادرشاه (حدود سال ۱۱۴۲-۱۱۴۳ ه.ق) مجددا بندمیزان بازسازی می شود و تا حدودی اوضاع کشاورزی بهبود یافت.

منابع

ابن حوقل (۱۳۶۶). ***صوره الارض،*** ترجمه جعفر شعار، تهران: امیرکبیر.

ابودلف (۱۳۵۴). ***سفرنامه ابودلف،*** ترجمه ابوالفضل طباطبایی، تهران: زوار.

ابن بلخی (۱۳۸۵). ***فارسنامه،*** تصحیح گای لسترنج و رینولد نیکلسون، تهران: اساطیر.

اشپولر، برتولد (۱۳۶۹). ***ایران در قرون نخستین،*** ترجمه جواد فلاطوری و مریم میراحمدی، تهران: علمی و فرهنگی.

امام شوشتری، محمد علی(۱۳۳۱). ***تایخ جغرافیایی خوزستان،*** تهران: امیرکبیر.

امام اهوازی، محمد علی (۱۳۸۲). ***مقالاتی درباره تاریخ جغرافیایی دزفول،*** دزفول: دارالمومنین.

باسورث، ادموند (۱۳۷۲). ***تاریخ غزنویان،*** ترجمه حسن انوشه، تهران: امیرکبیر.

پیگولوسیکا و دیگران(۱۳۴۹). ***تاریخ ایران از دوران باستان تا پایان سده هجدهم،*** ترجمه کریم کشاورز، تهران: بی نا.

رضوی، ابوالفضل(۱۳۸۹). ***شهر، سیاست و اقتصاد در عهد ایلخانان،*** تهران: امیرکبیر.

دیبا،فاطمه(۱۳۹۹). ***وضعیت کشاورزی فارس در دوره صفویه،*** فصلنامه جندی شاپور، دانشگاه شهید چمران اهواز ، س۶ ، ۲۱ ، صص ۳۷-۵۰.

جزایری، عبدالله (۱۳۸۸). ***تذکره شوشتر،*** تصحیح مهدی کدخدای طراحی، اهواز: تر آوا.

حقیقت بین ، مهدی و دیگران(۱۳۹۲). ***بررسی آموزه های مذهب شیعه در باغ شهرهای صفوی*** شهر ایرانی_اسلامی، فصلنامه، ش ۴ ، صص۶-۱۲.

شوشتری، عبداللطیف خان (۱۳۶۳). ***تحفه العالم،*** تصحیح صمد موحد، تهران: طهوری.

شوشتری، نورالله (۱۳۶۵). ***مجالس المومنین،*** تهران: اسلامیه.

عیسوی، چارلز (۱۳۶۲). ***تاریخ اقتصادی ایران،*** ترجمه یعقوب آژند، تهران: نشرگستره.

فضل الله همدانی، رشیدالدین (۱۳۶۸). ***آثار و احیاء ،*** به اهتمام منوچهر ستوده و ایرج افشار، تهران: دانشگاه تهران.

_____(۱۳۵۸). ***مکاتیب الرشیدی،*** تهران:بی نا.

فروزانی،ابوالقاسم (۱۳۹۲). ***تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره سامانیان،*** تهران : سمت.

فراگنر، برت (۱۳۷۹). ***اوضاع اجتماعی و اقتصاد داخلی، بخش تاریخ تیموریان،*** تهران: جامی.

کریستن سن، آرتور (۱۳۶۸). ***ایران در زمان ساسانیان ،*** ترجمه رشید یاسمی، تهران: دنیای کتاب.

کجباف، علی اکبر؛ منصوریان، مجتبی ؛ فروغی ابری (۱۳۹۷). ***تبیین و تحلیل وضعیت جمعیت و تاثیر کشاورزی برآن در دوره صفویه،*** پژوهش های تاریخی، فصلنامه دانشگاه اصفهان، س۱۰،ش ۳۹، صص۴۱-۵۴.

مائدا، هیروتاکه (۱۳۹۸). ***تبعید پارسادان گرگیجانیدزه(گرگی جانیدزه) در شوشتر***، مطالعات تاریخ ایران و اسلام، س ۱، ش۳، صص ۸۵-۱۱۰.

مرعشی شوشتری، علاء الملک (۱۳۵۲). ***فردوس در تاریخ شوشتر***، تصحیح محدث ارموی، تهران، انجمن مفاخر ملی.

لسترنج، گای(۱۳۷۷). ***جغرافیای تاریخی سرزمین های خلافت شرقی***، ترجمه محمود عرفان، تهران: علمی و فرهنگی.

لمبتن، آن (۱۳۶۲).***مالک و زارع***، ترجمه منوچهر امیری، تهران: علمی و فرهنگی.

_____ (۱۳۷۲). ***تداوم و تحول در تاریخ ایران میانه***، ترجمه یعقوب آژند، تهران، نشرنی.

لین، جورج (۱۳۸۹). ***ایران در اوایل عهد ایلخانان، رنسانس ایرانی***، ترجمه ابوالفضل رضوی، تهران: امیرکبیر.

مقدسی، ابوعبدالله (۱۳۶۱). ***احسن‌التقاسیم فی معرفه الاقالیم***، ترجمه علی نقی منزوی، تهران: شرکت مولفان و مترجمان.

وطن خواه ، مصطفی(۱۳۸۰). ***موانع تاریخی توسعه نیافتگی در ایران***، تهران: وزارت ارشاد.

یاقوت حموی، (۱۳۸۳). ***معجم البلدان***، ترجمه علی نقی منزوی، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور.